
 XLV

O barvách slov několik; a o světle zasvitávajícím

ZE VŠECH SMYSLOVÝCH vjemů vystihuje jazyk nejlépe vjemy zrakové. Nezmůže sice jazyk, žádný na světě, ani zdaleka všechno, co z videm kosmu promlouvá k lidské sítnici, a jakékoli jazykové určení světla i barvy je chabá přibližnost a žalostné lapání věcí nevýslovných, a lidské oko, praví vědecká optika, je nejcitlivější fotometr vůbec, i není divu, že jazyk za ním tak pokulhává. Než přec jen zvládá jazyk daleko nejlépe vjemy světelné a barevné. Jazyk a vjemové oblasti sluchu, čichu, hmatu – toť stálé prohry a hotové mrzáctví; a pravdu má starý John Locke, když si stěžuje na nedostatek výrazů pro pachy a chuti (On human understanding).

Ale paleta barev, kterou chová v zásobárnách výraziva pokročilý kulturní jazyk, je výsledkem dlouhého usilování o slovní fixaci barevných vjemů. O dobývání barev jazykem a světovou literaturou dal naší literární vědě krásnou stať Otokar Fischer (Spektrum a řeč v knize *Duše a slovo*). Dočtete se tam např. o podivném případě slova *hnědý*, jež bylo asi tak v době 1600–1700 u evropských básníků dosti obvyklé v případech, kde my bychom řekli „černý“; vede pak k slavné *hnědé noci* Nietzscheově, ale již před ním je v tomto významu u Heina, Kellera, Storma; a ve Švýcarsku podnes říkají *hnědé fialky* (tj. tmavomodré). Jde o usus původu románského, a Fischerovy doklady by se daly rozmnožit příklady ze starých italských mistrů, a to právě co do té *hnědé noci*, kterou Nietzsche nikoli náhodou recipoval smyslově i jazykově jakožto vroucný duchový syn středozemního genia románského (dovedl bych uvést např.

památný doklad z Petrarky). A čtu také u Leopardiho: *al bruno dei creposcoli* (Dialog o Tassovi). Zde románští básníci viděli lépe než my: není absolutní tmy, není v kosmu absolutní černi, nedovede ji ustrojít ani člověk; a noc, jižní především, je opravdu hnědá nebo modrá.

S krásným zdarem usilovaly o zmožení vidma jazyky antické. O Ovidiovi se tvrdí, že má v souboru svých veršů 150 pojmenování pro odstíny žluti. Nepočítal jsem je, ale vím, jakou vítězivou mohoucnost zraku a jakou zdárnost vystihujícího slova dali bohové tomuto Nejpožehnanějšímu. Středověká poesie pak je po těchto vrcholcích zřivosti nejradikálnější úpadek do primitivismu, anebo – chcete-li – do askese. Pomalu, zcela pomalu se barev začíná dobývat znova, jsou součástí staletého procesu v poantické poesii evropské, a záleží ten proces v tom, že se teprv pozvolna rodí a vyvíjí jakýkoli diferencující přívlastek, osobitý a význačný pro označený předmět i pro básníka: z rysů, které nejpropastněji dělí moderní poesii od středověké, je právě to odstíněné a odstiňující vnímání a jazykové fixování kvalit, osobité jak co do objektu, tak i co do básnického subjektu. Středověká poesie typisuje barvy jinak než všechny ostatní vlastnosti: nebe je modré, luh je zelený, jako je rytíř ctný a král štědrý a králová spanilá. Nemůže ani být jinak, vždyť středověký básník vnímá stvořený svět na způsob pro nás nepochopitelně schematisující, přírodní cit, vidění přírody v našem smyslu chybí úplně; a že je dáno v podvrzích Hankových, stačí již o sobě na důkaz, že jde o podvrhy.

Barevná paleta jazyka je tedy v poantických evropských jazycích přínosem a výbojem poměrně pozdním. Není proto věci zrovna malou, vidíme-li, jak hned čeština poměrně raná horlivě a s plným zdarem usiluje o vystižení jemnějších barevných odstínů, a to právě svými specifickými prostředky ústrojnými. Setkáváme se se skupinou přidavných jmen jmenných *náběl – náčrn – náčrven – náčerven – názelen – zázelen – názlut*; k nim se řadí o něco pozdější adjektiva složená (XV.–XVI. stol.): *náčrvený – náčervenalý – náčervenavý – náčerný – nabrunatný – názelený – názlutý – názlutný – nažlutlý* a jiná.

Když pak v XVI. století s rozmáhajícím se světovým obchodem přicházejí do českých zemí nové látky a s nimi nové barvy pro barvitě

ošacení ženské a tehdy neméně barvitý kroj mužský, usiluje čeština také o jazykovou fixaci této nové hojnosti. Začíná teď označovati barvy podle jejich příznačných nositelů v říši stvoření a dává se tak na jazykové cesty, na nichž francouzština stvořila svou světovládnou paletu barevných určení podle typu např. *couleur marron*, *couleur sable*. Pěkně tato módní slova sestavil Zikmund Winter (Dějiny řemesel, 356), i uvádím z nich alespoň: *lvová* – *hřebíčková* – *koumarová* (šedá) – *mnišská rudá* – *rozinková* – *papoušková* – *mořská* – *husí* – *holubí* – *maková* – *fiolová* (tj. fialová) – *tiková* – *pomorančí* – *boráková* (podle rostliny). Později čteme ještě tyto: *plumeranová* – *myší* – *vohňová* – *rašová* – *olivová* – *vlasová* – *citronová* – *perlová* – *stříbrná* – *švédská*. Zde všude tvořila čeština ze svého, jen málokdy si vypůjčila, jako tu *plumeranovou* anebo odstín *fedrfarb*. Krásný doklad, jak móda inspiroje jazyk.

Dnes má čeština skvělou soustavu a aparaturu pro vystihování barevných odstínů. Typ „hřebíčková“ (papoušková, brčálová, pomerančová atd., atd.) zůstal a je množitelný do nekonečna. Imposantnost české barevné palety záleží však v tom, jak jazyk dovedl těžit ze svých nejvlastnějších možností.

I máme dnes v oblastech barevného vnímání slovesa inchoativní typu šednouti, hnědnouti; durativa typu modrati se, červenati se; durativa typu promodrávati, probělávati; perfektiva typu zšednouti, zhnědnouti, zběleti. Máme faktitiva typu běliti, modřiti. Máme zvláštní slovesa označující ztráty barvy, její mizení: vyrudnouti, vyběleti. Máme slovesa okamžitá typu začervenati se. – Máme přídavná jména typu našedlý, nahnědlý, máme další typ zšedlý, zhnědlý, ještě další typ zmodralý, zčernalý. Máme dále adjektivní typy pozardělý – uzardělý – pouzardělý – zarudlý – rudavý; další typ *zlatistý*. A nejkrásnější je, že jazyk zde další tvořivosti klade meze velmi povolné; bez rozpaků a váhání může básník říci např.: nebe se rozmodralo, sníh se rozbělal, písek v mých očích dožlutěl, hlína po dešti prohnědla, rozrůžená bělost líce.

Je to bohatství kroisovské. Zejména, když je vážíte na miskách srovnání s jazykem tolika tvůrci prohněteným, jako je němčina. Hned slo-

veso pro nás tak prosté jako *modrati se* v němčině sice je – blauen –, ale setkáte se s ním jen v dikci básnické. Slovesa typu *zčernati* musím vyjádřit opisem – schwarz werden; tento opis úplně splývá s opisem pro naše *černati*. *Co se to tam bělá* mohu říci jen Was glänzt, was schimmert dort so weiss (hervor). V takovém srovnávání bychom mohli pokračovat, výsledek by byl napořád stejně příznivý pro češtinu.

Nádavkem má také rozrůznění běl (barva) – bělost (účinek barvy), červeň – červenost atd., atd. Němčina to má také – typ das Rot – die Röte – ale rozlišenost není tak určitá. Máme v těchto hájemstvích smyslového vnímání ještě zvláštnost další, totiž diminutivní adjektiva typu *běloučký*, *modroučký*. V každém z nich je barevný vjem spolu se zálibným přitakáním tomu vjemu; „modroučký“ je asi tolik jako libý svou modrostí, modrý na libý způsob; a je v těch barevných určeních ještě složka další – prosycenost barvou (modroučká chrpa). – O typech nažloutlý – zažloutlý – požloutlý je zmínka jinde.

Zdá se tedy, že český člověk vnímá ze zázraků vidma dosti mnoho; a nezdá se, nýbrž je doložitelnou skutečností, že čeština ty jazykové potíže při zmáhání barevných odstínů zmáhá vítězně.

*

Ještě několik zvláštností. Dnešní čeština rozlišila slovní dubletu *šedý* a *šedivý*, a to tak, že např. látka je nám šedá nebo šedivá, ale vlasy jsou jen šedivé. To je věc nápadná, srovnej des cheveux gris, gray hair, graues Haar atd. U Máchy shledáte, že takového rozlišování nezná, je u něho hojně „šedých vlasů“, „šedých starců“. – Jiná zvláštnost záleží v tom, že mluvíme o vlasech a vousech nikoli červených (rotes Haar), nýbrž ryšavých nebo zrzavých, zato však ovšem o císaři Rudovousu – Barbarossovi. – Třetí zvláštnost naší jazykové palety je v tom, že máme zvláštní slovo pro barvu krvavě červenou: *rudý*. – S některými Slovany sdílíme, ale vůči západu nádavkem máme slova *sivý* a *rusý*; a bylo též sloveso *ruseti se*, hustí vlasové se rusejí, říkala staré čeština. – Slovan-skou půjčkou jsme si opatřili slovo *siný*. – Slovo *plavý* se nám ustálilo na odstínech kdesi v končinách světlé žluti, velmi světlé hnědi; starým Čechům znamenalo však *mimo* to též „jasně modrý“, jako podnes Srbocharvátům a Slovincům. Takové obsazení jednoho slova dvojí

barvou není zjevem ojedinělým, srovnávací jazykozpyt zná takových případů víc. Tak znamená staroindické *kiršna* barvu černou i modrou, latinské *canus* barvu šedou i bílou.

Chudě jsme vybaveni co do označení pro barvu, jež prudce útočí na zrakový nerv. Máme tu v normální spisovné češtině vlastně jen jediné slovo, totiž *křiklavý*. Francouz stejně: *une couleur criarde*. Angličan říká *a bold colour*, *a gaudy colour*, což by tedy byla barva smělá, barva „vyfintěná“. Němec rozlišuje barvu prudkou, pronikavou (*grell*) a barvu křiklavou (*schreiend*). Chudost našeho *křiklavý* spatřuji v tom, že není každá prudká barva barvou křiklavou. Jinak je slovo *křiklavý* stejně jako *criard*, *grell*, *schreiend* názorným jazykovým odleskem synesthesie, neboť se tu všude přenáší termín akustický do oblasti optické. Ani to není pro jazykozpytce zvláštností; latinské *surdus*, tedy hluchý, má společný kořen s gótským *svarts*, černý, naopak mělo zase řecké slovo pro „černý“, totiž *melas*, zároveň i akustický význam „chraptivý“. A německé slovo *hell*, jasný, znamenalo původně jen zvučný, sonorní a je v nejužší spojitosti se slovesem *hallen*, jež má podnes význam rozléhati se, duněti. Této synesthesii se oddáváme, mluvíme-li o jásavých barvách, o jasném zvuku, o hasnoucím zvuku; a že zvuk hasne, říkal již raný středověk, alespoň se tak vyjadřuje v svém *Parzivalu* Wolfram z Eschenbachu. – Franštině závidím pro češtinu sousloví *bleu mourant*. Snad se té věci ujme některý český básník.

*

Barva není nic jiného než konkrétní ztělesnění světla. A bude-li jazyk dobře vybaven pro vystihování odstínů barevných, nebude ani na rozpacích, jak vyjádřit všeliké fenomény světla absolutního, kosmického. I obstává tu čeština se zdarem nemalým. Ale přec jen jsme radostně překvapeni, čteme-li takovou vjemovou a jazykovou jemnost jako *již zasvitává* (Vladislav Vančura, *Útěk do Budína*). Ne třeba snad Čechům vykládat, oč větším apercepčním a jazykovým výbojem je *zasvitávati* než *svítati*, oč větší vybavenosti pozorovací a vystihovací je třeba, aby ze základů *svítati* vznikla taková složenina. – Nuže, měl jsem to místo z *Útěku do Budína* již vypsáno, když jsem se s ním – po měsících – shledal jinde. V Šestidílné. A to několikrát.

Např. Genesis 19,55: *A když zasvítávalo, nutili andělé Lota, řkouce: Vstaň, vezmi ženu svou a dvě dcery své, kteréž tu jsou, abys nezahynul v pomstě města.*

I vidíme tedy, jak stará je složitá krása slovesa zasvítávati. Vzácná krása a veliká: to opakované prošlehávání světla chaosem, ty opětované náporů proti tmě, ta etapová *Ofensiva Světla*. Jaké slovo, to zasvítávati. O sobě a samojedinké by stačilo, abys miloval ten jazyk.

A – rozumí se – Vladislava Vančuru.

*

Podivuhodně dovedou jednotlivé nářeční slovníky vystihnout do velkých odstínových jemností zabarvení zcela specifické. Uvádím: *vlčatý* je tmavožlutý, *liščistý* je červený jako liška, *tisý* je červený jako tisový kmen (tisá tráva, tisý vůl, tisé tele, tak Valaši). K tomu tato substantivní paleta pro domácí zvířata: *kavěna* (kráva černá jako kavka), *krašlena*, kráva bledechčervená, *plavoň*, plavý vůl, *pivoň*, vůl barvy pivoňkové, *šipoň*, vůl barvy šípkové (jsou to slova slovácká); *šedula*, šedá kráva, *srnula* a *jahoda* (kráva zbarvená jak srna, jak jahoda), *kaproš* = holub černý a bíle kropenatý jako kapr.

Vyskytl se nám shora tvar *liščistý*. Je to tvar valašský a má mnoho protějšků: *běličistý*, *černistý*, *kropianistý*, *kamenistý*, *skalistý*. Vidíte tedy, že spisovně *zlatistý* není žádnou strojenou vymyšleností. K těmto slovům na *-istý* mají Valaši i tvary na *-asty*: *červenastý*, *bělasy*.

Rovněž Valaši mají pro směsici barvy tmavé a světlé (salt and pepper) zvláštní slovo *brňavý*, zaznívá v písničce *Naše kotěnka brňavá chytíla ptáčka strnada*, míněna je *kotěnka* s pomíchanými chlupy černými a červenými; k tomu je sloveso *brnastět*, totiž šedivět, „plesnivět“: *hlava mu brnastí*. V řadě bělati se – červenati se – rdíti se – modrati se atd. nemá spisovná čeština sloveso od základu *šedý*; mluva nářeční však takové sloveso má – *Co sa to tam šedá?* ptá se lidová píseň moravská.

U nářečních označení barev třeba dát někdy pozor na jejich význam; tak znamená valašské *bělasy* barvu bělavou, kdežto hornácké *bělasy* znamená barvu světlomodrou. Na jižní Moravě (Podluží) znamená *modrá* vždy barvu tmavomodrou, kdežto barva světlemodrá se tam vyjádří slovem *světlá*.

Terminologické úchylky od dnešního spisovného usu jeví též stará čeština. Tak se např. mluvilo o *nabrunátných vlasech*, kde šlo o vlasy naryšavělé. Někdy lze dokonce mluvit o jakémsi odchýlném barevném vidění u našich předků; Komenský vypočítává v *Bráně jazyků* věci červené takto: *Červené jsou: lev rudý* atd., atd. – my bychom neřekli, že lev je červený nebo rudý. Staročeská skladba *Podkoní a žák* praví: *Když se tak povietřie zruďi*, znamená to, že se zkalilo, zachmuřilo. A byla, jak jsme si už pověděli, ovšem i barevná označení dnes vyhynulá – tak hned Dalimilovo *zruzený* (očerveněný). Obdobně šla svými cestami staročeská frastika od jmen pro barvy odvozená: *bíliti se* znamenalo přetvařovati se – *bílil se, jako by nemocen byl a lékaře potřeboval*. Proto zaznamenává ještě Čelakovského *Mudrosloví* rčení *hněvají se na bílo*, tj. mají spolu srozumění, že se budou na sebe hněvat.

Jste už unavení? Hned budeme hotovi. Dovolte jen, abych ještě podotkl, že *barevný přítel* byl přítel neupřímný, jakoby nalícený; že staročeský Ezop mluví jednou o *přezelené louce*, míně louku sytě, brčálově zelenou. Dovolte, abych připomněl, že se slovo *brunátný* svým významem pozoruhodně odklonilo od výchozího německého *brûn*; že vlastní význam slova *hnědý* je zanícený; že pěkné slovo *vyrudlý* značně rozšířilo svůj původní význam, neboť vyrudnout nám může kterákoli barva, nejen červená; a dovolte, abych se zastavil u slova *šeredný*. Ano a zajisté, náleží do kapitoly o barvách, souvisí totiž co nejtěsněji se svým základem *šedý*. Máme tu náhodnou, ale dokonalou shodu s německou dvojicí *grau-gräulich*, *greulich*, *šed*, zsinalost, bezbarvost jakožto počitek nelibý a rozprostranění té nelibosti na povšechný estetický dojem. Padá nám tedy nové světlo na slova *šereda*, *šerednost*, na nářeční *šeredit* koho, tj. špinit, pomlouvati, *šeredit se s kým*, tj. hádati se, hašteřiti, a zejména též na nářeční slovo *šeraď*, jež znamená velké množství něčeho, velmi, hrozně mnoho, třebaš *šeraď* jeteliny = spousta jetele. Víte, nač zde myslím? Na jazyk slovanských věrozvěstů, na staroslověnštinu: ta měla slovo *tma* na označení „hrozného“ množství něčeho.

Zvláštní obdobnost vnímání a prožívání. Zvláštní a tak nějak jímavá.

XLVI

Čeština za stolem

1

Nebyla by čeština češtinou, aby neměla také v jazykové oblasti stolnění leccos pozoruhodného, ale nějaké zvláštní krásy to nejsou. Povím-li vám, proč ne, popudím vás proti sobě: nemá jich proto, že ani česká kuchyně není nic zvláštního. Protestujete rozhořčeně, já vím. Ale pověst české kuchyně je ze zbožných pověr, jak si jich každý národ o sobě vymýšlí celé haldy: kolik národů zamordoval, kolik jich oblažil svou kulturou, a jaké napsal knihy a jaký šmak mají jeho sosy. Così fan tutti. A pokud českou kuchyni velebili cizinci – a jsou toho i doklady hodně staré –, vynášeli ji z pohnutek zcela zvláštních: buď měli na mysli hojnost a jakost některých surovin (bažant, ryby), anebo jim po jejich rodné chlemtatině připadaly české hrnce hrnci egyptskými.

Uvážíte-li české dějiny politické, kulturní a společenské, uznáte sami, že by bylo proti přírodě, kdyby česká kuchyně byla opravdu vynikající. Takových zázraků ovšem není. Národ sedláků, řemeslníků a úředníků si nebude vyvařovat à la Versailles a Brillat-Savarin. Magdalena Dobromila – já vím. Ale žádný Dumas père, který napsal tlustospis Kuchařky, čte se to jako jeho Tři mušketýři (na omáčku k tomuto masu si připravíš tři pěkné koroptve, dusíš je nejdřív s lanýži atd., atd.). Česká kuchyně je těžká, nevynalézavá, nadýmá, což všechno je velmi na ujmu duchu; pracuje s kořením hodně hrubým a dost barbarským; znamenitě dovede zkazit každou zeleninu ohavnou zápražkou, každý salát šalvostrem octa; maso dovede zrovna tak

uvařit ve vodě, smažit anebo velmi primitivně dusit a upéci, což dohromady je trochu málo. Jeden zcela výtečný Guide gastronomique, tj. labužnický průvodce křížem krázem Evropou, praví krutě, ale celkem spravedlivě, že pečená mladá husa je jedním ze zcela nečetných pokrmů, které česká kuchyně nedovede zkazit ani tou náramně srodečnou dávkou kmínu. Už se s tím smiřte – velkolepá próza, zázraky kuchyňské, ženy, které jsou pouhou záminkou pro geniální lyriky krejčířské – to vše spolu souvisí společným jmenovatelem, kterému se říká vkus, a ani tak vkus, jako le goût. V zemi, kde můžete přistihnout armádního generála, jak se s dámou ve společnosti horlivě baví o alchymii předpisů na nejlíbeznější přípravu zeleného hrášku nebo rajčat. Což si laskavě představte u nás. U nás by to byl *kuchynka*, což tedy je první zvláštnost naší kuchyňské a jídelní češtiny. Mluvnickým tvarem femininum, rodu však mužského, určené pro muže, kteří nejsou pravými muži.

Slovo le goût mi dává nástupní heslo pro pohled na české stolničení. Rozlišili jsme *vkus* a *chuť* – na rozdíl např. od franštiny (*le goût*), ruštiny (*vkus*), němčiny (*der Geschmack*). Zároveň jsme obsadili slovo *chuť* významem dvojím: mám chuť k jídlu – ta svičková má výtečnou chuť. Už tato shoda nasvědčuje dosti primitivnímu nazírání na věci výživy. Z významového rozlišení slov *chuť* – *vkus* pošla však ještě další zvláštnost. Naše *chuť* nemá nic společného se vkusem; ale ve *vkusu*, který jsme vyhradili věcem „vyšším“, estetice mimopatrové, zůstalo etymon, zůstal kořen kousání, pozřívání. I mohl by zlomyslný člověk říci, že nám chutná, protože máme hlad a *chceme jíst* (*chot* – *chuť*), kdežto statky vkusové, ty vyšší tedy, např. knihy, jsme zvyklí kousat, brát do huby, asi jako kočkodan tikající hodinky.

Od názvů českých jídel si nečekejte nic, co by i jen zdaleka připomínalo nomenklaturu francouzskou, jež je květomluva, velká lyrická poesie, historie, Parnas a anekdotář v jediné směsici. Vytkněme některé zvláštnosti.

Diminutivitis, především číšnická, zasahuje do českého stolničení tvary jako *husička*, *amoletka*, *řízeček*, *pivíčko*, *vínečko*. Tyto zdobnělny nakazily kulinářskou Vídeň, jež pak zdobňovala každé papáníčko

ještě nad český mrav: Ein Rumsteakerl, der Herr, oder ein Schnitzerl der Herr, mit Palatschinkerln der Herr – nabízel vídeňský číšník.

Hrdelní obžalobou české kuchyně je katastrofální slovo *omáčka*. Ortel smrti nad ní pronáší ohavné, ale příznačné slovo *polévka*, *polívka*, slovo zcela zasloužené pro tu naši tyransky obligátní, papiláry na jazyku pro každé další chutnání vraždící polevu polední. Také *polévka*, *polívka* je diminutivum, jak vidíte.

Je jím i *houska*; napořád potkávám lidi, kteří nevěří, že *houska* je opravdu *húska*, *huska*, pečivo přezvané podle podoby, jež připomíná sedící husu.

Jíška – jiná hrůzná vymoženost české kuchyně – je rovněž diminutivum (od *jíchy*); my však tu zdobnělinu nepociťujeme, snad proto, že té jíšky je v našem jídle tolik.

Kuriosní slovo je *šlehačka*, vlastně patvar, měli bychom říkat *šlehanka*, protože *šlehačka* by mohla být jen drátěná kvedlačka, kterou se *šlehanka* kouzlí na světlo boží. Ale sotva proniknou puristé, kteří si přejí, abychom se *šlehačkou* oháněli, zato však lízali jen *šlehanku*.

Nápoj zcela důležitý pro všeliké odstíny Voltairů má v češtině trojí jméno z jediného kmene: *kafé* – *kafe* – *káva*. Dnes znamená dvojice *kafe* – *káva* rozrůznění společenské a někdy i jakostní. Ale ježto skutečnou kávu v Čechách nedovedou (čaj rovněž ne, ještě nejspíš v kultivovaném soukromí), vznikla svatým právem jazykové potřeby ještě výtečná pojmenování *brynda* a *culifinda* – jsou přesně taková, jak si toho zaslouží tekutina jimi pojmenovaná.

Jakostní rozrůznění dává též terminologické stupnice *povidla* – *zavařenina* – *marmeláda* – *jam*. Nenarodí se, doufám, tvor, který by chtěl jamu (nejmě oranžovému!) říkat povidlí.

Zde poznámku, že do každé jen trochu lidské kuchyně vnikne plným právem hromada cizích slov a jmen zcela nezbytných. Purismus v kuchyňském názvosloví je vždy neklamným indexem, že se v té zemi nejlí, nýbrž že se v nich jen způsobem lidských tvorů nedůstojným ukájí hlad (jen Francie zde smí zůstat soběstačná). Tak je např. terminologickou nezbytností slovo *kompot*. Do lokálů, kde škrtli kompot a nabízejí *závary*, nehodlám páchnout do konce dnů svých. Ostatně cizí

jméno sem, cizí jméno tam – mnohý ani neví, že ten jeho českočeský *knedlík* je pustý germanismus a že bychom mu měli říkat *šiška*.

Českou zvláštností jsou singuláry *hrách*, *hrášek*, *čočka*, *mrkev* ve významu připraveného pokrmu z nich – na rozdíl např. od frc. *pois*, *lentilles*, *haricots* (tak i anglicky, německy, italsky, španělsky atd.). Po-dařené je slovo *pivo*, tedy tekutina vhodná, radná k pití, nápoj. Je to pojmenování ještě výlučnější než ruská *vodka* a než všechny *likéry* (liquory, tedy tekutiny). Odkážme zde i na slovo, jež ovšem z normální češtiny vymizelo a uchýlilo se k básníkům: *kvas*, původně kvašený a opojný nápoj, pak celá hostina. Pars principalis pro toto.

Podivněji se po významové stránce vybarvilo pojmenování pro místnost, v níž se potraviny uschovávají: *špíže*. Pozdní latina měla slovo *spesa*, od *spendere*, s významem peníze vydané, určené na stravování, stravovné (v přeneseném smyslu podnes něm. *die Spesen*). Tato *spesa* dala středověké němčině slovo *spíže* s významem jídlo, pokrm; dnešní tvar je *die Speise*. A *spíže* dala českou *spíži*, *špíži*, jejíž význam se od jídla, pokrmu přechýlil k úschovně pro všelike potraviny. Ze *spíže* pak ovšem i *spížírna*, slovo budící v mnohých lidech nesprávnou, ale libou domněnku, že se zde uplatňuje slibná „přípona“ dvouslabičná *-žírna*.

2

Rustikální prostnost českého stolničení se zračí ve faktu, že čeština nevyvinula slovní individua pro obsahy, jež jsou např. ve frc. le mets, le plat, les hors d'oeuvre, l'entremets, v něm. das Gericht, das Vorge-richt, die Vorspeise, das Zwischengericht, die Platte. Zde není českých protějšků. Neboť *předkrm* je jazyková hrůza, kterou byste v svém okolí neměli trpět, *chod* je už apokalypsa, a o nějakém *mezichodu* se k mým uším podnes bohudík nic nedoneslo. Ten *předkrm* je nemožný proto, že v nás budí představu z ovzduší zvěřince; je sice pravda, že čeština mívala od téhož kmene zcela obecná slova *krmě* a *krmička*, ta se však z obecné češtiny uchýlila k archaisujícím autorům, i není dnes mezi předkrmem a krmením zvířat nijakého slovního nárazníku: *předkrm* je strojená nezapnosta. Dělej co dělej, slušná čeština musí říkat, že se

slavnostní oběd skládal ze sedmi jídel anebo ze sedmerého jídla – je to slovníkářská bída s nouzí, je však věrným kulturním zrcadlem. Pro desert jsme si z ruštiny půjčili *zákusky*.

České stolničení není namířeno na změnu, ani na jakost; to již daleko spíš na množství, ale od původu přec jen na pouhé ukojení hladu. Až skoro dojemné je po této stránce slovo *hody*. Hod je původně významný den výroční, velký den v kalendáři především církevním: Boží hod. A plurál – nu, to je důkladné jídlo v takový den, to jsou hody hody doprovody, kdy si dáme, protože výjimkou na to máme. Hody – kdysi ostatně také *obědy*, *svačiny* – plurál jako v označeních pro naše nejvýznamnější dny životní: křtiny, jmeniny, narozeniny, oddavky. Plurál s viděním spíš kvantitativním než kvalitativním. A kvantitativní aspekt jedlický vedl patrně i k tomu, že český člověk, když si jinde chtěl půjčit slovo pro znalce vybraného jídla, propadl témuž přehmatu jako Němec, tedy jako jedlík rovněž spíš kvantitativní než kvalitativní: říkáme, že pan Brzorád je zkušený *gourmand*. To snad je, a jistě má u nás hodně kolegů. Jenže francouzsky je to nikoli labužník, nýbrž jeho opak: žrout, který do sebe pere páté přes deváté.

Dosti komické slovo je *doutník* – pro tu blízkost k doutnáku a pro tu představu doutnání. Doutník se po Evropě kolísá mluvnickým rodem – le cigare, die Zigarre, doutník, cigáro; nekolísá se však *cigareta*, aniž se kolísat může. Jeť jednoznačně bytostí ženskou, jak to hezky říká Oscar Wilde. Jaké štěstí, že nám cigaretu nevytlačila žádná *doutněnka*. U autorů z let devadesátých najdete někdy rusismus *papiroso*. Není bez půvabu – asociace s papillon, papyrus. Dnes však přesto nijaký papyrus už, jen papír z *Moderní revue*.

Vedle pohádkových jmen francouzských vín jsou jména česká žalné chudobky, litanie šedých slovních sester: *žernosecké*, *bzenecké* a ještě dvěstěkrát *-ické* a *-ecké*. Nu, nejsme národ vín. Proto nevznikl ani k příznačnému *ochmelkovi* vinný protějšek *orévka*. Porce bezděkého hochštaplerství je v lidovém *debužírovat*: doslova by to bylo bez ustání otvírat lahve, vinné ovšem, nám to však jen znamená baštit. K *ochmelkovi* nemáme *orévku*, máme však *kořalu*: z konzumované tekutiny pře-

skočil význam na jejího konzumenta, i spadá toto slovo do naší kapitoly *S čím kdo zachází, tím schází*.

Pozoruhodná jsou v hájemstvích všelikého debužírování některá slovesa a tvary od nich odvozené. Tak *ožrati se*, jehož starší tvar je *užrati se*: z nemírného požívání jídla přeskočil význam na nemírné požívání určitých tekutin a na tomto významu se nám ustálil. Což znamená, že žroutství pardonujeme, chlast nikoli. Krásné – pro tu předponu – je slovo *podnapilý*. V *zavdati si* máme zakukleno famózní české *dáti si*, o němž dole víc. Dvojice *upíti* – *upíti se* vede rovnou do filosofických hlubin jazyka: je to spojitost mezi okoušejícím labužnickým srkáním a i z takových začátků možnou nepřirozenou smrtí chlastem. – Doklad pro svébytný život přejatých slov a pro přetvářející moc češtiny je slovo *podroušený*. Vězí v něm německé *der Rausch*, opilost. *Podroušený* je méně než *opilý*; právě od slova *Rausch* němčina nic takového nevytvořila, vyjadřuje ten stav jinak (*angeheirert, angesäuselt, halbtrunken*). Ačkoli etymologickým jádrem *cizinec*, je slovo *podroušený* kořenně české; mé jazykové povědomí rozlišuje mezi *podnapilostí*, zjevem a stavem umístitelným do prostředí jakéhokoliv, a *podroušeností*, jež mi je slovem posvícenským, rustikálním, starosvětsky poctiveckým až do líbeznosti. *Podnapít se* může i pan továrník a velkopodnikatel; *podroušen* může být jen chasník při muzice, pan fořt u taroků, pantáta v masopustě – lidé vesměs sympatičtí, na rozdíl od pana velkonakladatele.

Za zmínku, a to kladnou, stojí snad, že se češtině podařilo vymezit a rozrůznit významy slov *opilý* – *zopilý* – *opojený*, *opilost* – *zopilost* – *opojení*, a to na slova pro sféru animální (*opilý*, *opilost*), sféru ambivalentní (*zopilý*, *zopilost*) a sféru vznešenou (*opojený*, *opojení*). To nemá každý jazyk.

Dosti rozkošné je slovo *podstrojovati komu*; drasticky výrazné je *naprati se*, *nadlábnouti se*, *nažďuchnouti se*; ještě víc *dáti*, *dávati si do nosu*; a ve rčení *naraziti si nácka* máte Ignáce, proč si narážíme právě Ignáce, nevím; tím jasnější je, proč honíme právě Davida a nikoho jiného. Reservátem češtiny je ovšem i *chlupatý jazýček* – *une petite phrase très gentille*.

3

Do češtiny stolničící by snad spadalo ještě sousloví *starý paprika*. Stanuv před ním, stávám se Hamletem: je mi záhadou. Náleží do mé kapitoly *Tak svět odplácí?* V tom smyslu, že se slovo pro představu libou samou frekventností zvrhá v nadávku? Lump, kdo se tváří, jako by věděl, když neví. I apeluji na linguisty akademické, aby si vykasali rukávy a posvítili si a tím i nám na původ starého papriky.

Slovo hutné a veleobsažné. Marná snaha, kdyby někdo z nás chtěl cizinci krátce povědět, co to je starý paprika. Mohl by vytknout jen některé konstanty, několik představových travers a nosníků. Starý paprika je šosák, není-liž pravda; a šosák v bačkorách viditelných nebo neviditelných. Je to dále šosák letitý; nedbá-li však svých let a chce-li si zakřepčit na pažitu mládí, stane se z něho eo ipso tím větší starý paprika: heleďte se toho starého papriku, hihňá se pak všeliké mládí rodu ženského. Starý paprika je také z českých slov dosti nečetných, od kterých nelze utvořit zdobnělinu: starý paprička – to opravdu nejde. Též je starý paprika výhradně fixován na rod mužský: ženská může být baba princmetálová, baba jedu, rachejtle, stará ochechule, škatule, semetrika, může být všechno, co uvádí má kapitola o ženách a češtině – jen starou paprikou ženská být nemůže. Jeť zde zas jednou ženský rod výsadou rodu mužského.

Hotové slovní mysterium. Pojmové východisko – paprika a paprička – náleží k národním idolům a vážně soupeří s kuláškem. Paprika, ať malá, ať dokonce velká, je vtělený klad a životní hodnota, na kterou dosud nepadl ani stín pochybnosti. Ponech papriku, ale postav před ni mužský tvar přídavného jména – a dostaneš starého papriku, jež ještě nikdo nepřičetl k životním kladům. Malá i velká paprika přináležejí k národním božstvům; ale starý paprika, toť Sfinx, před níž selhává má hadačské umění oidipovské. I vzdávám se.

4

A teď to výsostně české *Co si dám?* Co bych si jako dal? Co si mám dát navrch? – Před lety se nad těmito rčeními objevně zahloubal Edmond Konrád. Zbývá jen doplnit jej.